

De Academische Boekengids 34, augustus 2002, pp. 13-14.

Groningse sociologie-studenten van toen vertellen het nog met verbazing en weerzin. In de jaren zeventig paradeerde professor Ger Harmsen vaak de collegezaal in met aan elke arm een veel jongere vrouw. Voor hij van wal stak zoende hij de vrouwen beurtelings vol op hun mond.

In zijn 'levensverhaal' *Herfsttijloos* verhaalt Harmsen zelf over alle vrouwen uit het universitaire circuit met wie hij intiem verkeerde (Harmsen, 1993). Dergelijke verhalen doen je beseffen hoezeer de tijden zijn veranderd. Ze tonen een tegenwoordig ondenkbare seksuele moraal, maar dat niet alleen. Zoals blijkt uit zijn boek was Harmsens gedrag onderdeel van een heel patroon aan opvattingen over de maatschappelijke rol van de universiteit, over de opleidingsvereisten tot socioloog, en zelfs over de definitie van wetenschappelijke sociologie: hij en anderen streefden maatschappijverandering na op marxistisch-socialistische grondslag, gecombineerd met een nieuwe manier van leven die naar toenmalige maatstaven 'vrijer' was.

Carla van El, die onlangs bij de Groningse faculteit Wijsbegeerte promoveerde op haar onderzoek naar de Nederlandse sociologie, gaat kort op deze periode in. Haar passages over de invloed van het marxisme bij sociologie aan de UvA en de RuG gaan over een tijd van sterke fragmentatie als opmaat voor een periode van hergroepering. In heftige strijd, soms met marxistisch-socialisten, begonnen zich in de jaren zeventig twee nieuwe conglomeraties te vormen: de 'figuratie-sociologen' in Amsterdam onder leiding van Joop Goudsblom en Abraham de Swaan, en de 'verklarende sociologen' in Groningen (en Utrecht) met als belangrijkste figuren Siegwart (Sigi) Lindenberg en Reinhard Wippler.

Van Els boek gaat over deze beide scholen, waarbij zij uitdrukkelijk aantekent dat de betekenis van het woord 'school' varieert per stijl van wetenschapsbeoefening. Zij laat zich terecht niet verleiden tot een definitie van een 'school' en legt ook uit waarom ze dat zelfs niet doet voor de term 'stijl'. Ze werkt het stijlbegrip verder uit met behulp van Karl Mannheim, aangescherpt met het werk van hedendaagse wetenschapsonderzoekers zoals Bruno Latour en Pierre Bourdieu. 'Stijl', licht ze toe, is 'geen sociologische essentie' die bepalend is voor allerlei elementen, 'het is eerder zo dat verschillende elementen in hun samenhang vorm en inhoud geven aan een stijl' (p. 21). Dergelijke aspecten, en hieronder toe te lichten kwesties, maken dat haar analyse niet alleen iets leert over de Nederlandse sociologie, maar ook over wetenschap in veel ruimere zin.

Twee stijlen

De Amsterdamse sociologen ontwikkelden een 'historisch-literaire' stijl van onderzoek. Hun belangstelling richt zich op historische veranderingen in het menselijk samenleven en theorievorming daarover. Zij zijn vooral geïnteresseerd in de processen waarbij steeds meer mensen op steeds grotere afstanden met elkaar verbonden raken en de groeiende eisen die dat stelt aan de regulering van individuele impulsen. Daarbij werken ze samen met cultureel antropologen en historici.

Verklarende sociologen daarentegen onderschrijven niet dat buiten-individuele processen van cruciaal belang zijn voor individueel gedrag. Zij hanteren het 'methodologisch individualisme' als uitgangspunt: maatschappelijke verschijnselen zijn de uitkomst van doelgericht handelende individuen. De centrale drijfveer van elk mens is altijd en overal het streven naar lichamelijk welbevinden en sociale waardering. Dat idee is de basis van hun 'rationele keuze theorie' en daarop gebouwde modellen en theorieën van algemeen menselijk gedrag. Deze modellen worden aan empirische toetsing onderworpen volgens methoden die ook in de economie en de psychologie worden gebruikt. Van El spreekt van een 'sciëntistische stijl'.

Twee talenten

Nieuwe eenheid dus in beide steden, maar daarmee zeker niet in de Nederlandse sociologie. Sinds ruim vijftig jaar vormen de Amsterdamse en de Gronings-Utrechtse scholen werelden op zich, van waaruit ze elkaars claim betwisten op de status van 'enige echte wetenschappelijke sociologie'. In beide groepen verscheen bijvoorbeeld bij Wolters-Noordhoff een inleiding in het vak. In het ene boek gaat het om 'deelvragen, concrete hypothesen, en onderzoeksbevindingen' (Ultee, Arts & Flap, 1992) en in het andere om 'een brede, historisch-vergelijkende maatschappijwetenschap' (Wilterdink & Van Heerikhuizen, 1985, 1993). Met een scherp oog ontleedt Van El allerlei expliciete en impliciete vooronderstellingen van de twee groepen, hun vaste gewoonten en eigenaardigheden. Ze laat bovendien zien dat geen element op zichzelf staat. Net als voorheen het gedrag van Harmsen, maakt elk detail onderdeel uit van een samenhangend geheel aan standpunten, voorkeuren en gedragingen.

Het uitgangspunt van de verklarende sociologen dat er één universele menselijke natuur bestaat, brengt mee dat verklaringen uitspraken zijn in termen van algemene wetten. Daaruit leiden zij hypothesen af die statistisch worden getoetst, waartoe grote databestanden moeten worden aangelegd. Het brengt ook mee dat wetenschap wordt gezien als het gestaag werken aan een groot bouwwerk. Ieder lid van de

groep draagt daaraan een of meer steentjes bij. En nieuwe leden doen dat op een door senioren aangewezen plek. Het volgen van regels en methodische precisie zijn hier belangrijker dan originaliteit en verbale talenten. Goed kunnen denken uit zich vooral in *methodische* kundigheid. Een bewering krijgt kracht door de procedures waarop zij is gebaseerd.

Voor de figuratie-sociologen ligt dit alles anders. Nieuwe groepsleden worden hier geselecteerd op hun vermogen eigen onderzoeksplannen te bedenken en interessante verbanden te zien. Originaliteit en verbale precisie zijn belangrijker dan grondige methodische training en vaardigheid. Goed kunnen denken uit zich vooral in goed kunnen verwoorden. Hier maakt nauwkeurig gekozen verwoording mede het argument. Figuratie-sociologen werken niet aan één gezamenlijk geheel, maar wisselen gefundeerde perspectieven uit op maatschappelijke verschijnselen. De opleiding van de nieuwkomers vindt plaats via exemplarische voorbeelden en informeel contact, en niet volgens een strak georganiseerd program.

Terwijl de verklarende sociologen relatief vaak gezamenlijk publiceren, is dat voor figuratie-sociologen een veel persoonlijker aangelegenheid. Van Els beschrijvingen brachten me op de gedachte dat de term 'auteur' eigenlijk staat voor een heel verschillende figuur. In de sciëntistische traditie wordt iedereen auteur die op enig moment heeft bijgedragen aan een onderzoeksproject. Het schrijven van het verslag gebeurt achteraf en is niet de belangrijkste activiteit. De namen boven de producten uit de historisch-literaire traditie daarentegen verwijzen naar mensen die, soms jarenlang, zelf aan de tekst hebben gewerkt. Anders gezegd, de *tekst* is hier het werk en niet zozeer het proces van feiten vergaren dat eraan vooraf is gegaan. Degenen die zo'n laatste type auteur terzijde hebben gestaan met inspiratie en steun, worden in een voorwoord of voetnoot bedankt.

De verklarende sociologie publiceert ook in veel meer gestandaardiseerde taal. Daardoor, en door het bouwwerkmodel van wetenschap, is een Engelstalige publicatie in een tijdschrift het meest voor de hand liggende medium. Vanwege het belang van originaliteit en fijne taalnuances schrijven leden van de Amsterdamse groep relatief veel in het Nederlands. En omdat elk betoog hier een privé-bouwsel is, krijgt dat ook vaker de vorm van een boek. Daarnaast is de historisch-literaire stijl aantrekkelijker voor weekbladen en kranten. Terwijl, ten slotte, een publicatie van de verklarende sociologen meestal deel uitmaakt van een internationaal conglomeraat aan onderling gerelateerde teksten die elkaar citeren, staan de werken van de Amsterdamse groep veel meer op zichzelf.

Twee reputaties

Van El laat zien dat de stijlverschillen zelfs doorwerken in de onderlinge omgang, de inrichting van werkkamers, en gewoonten omtrent thuiswerken dan wel in het instituut. Ook wijdt ze boeiende passages aan de verschillende geschiedenissen van de sociologie waarmee de twee scholen hun eigen identiteit ondersteunen. Zoals dat gaat, zijn de één zijn helden uit het verleden die van de ánder niet. En grote mannen zoals Emile Durkheim, die beide groepen als voorvader willen, worden postuum in het eigen denkkader ingelijfd. Fascinerend is ook Van Els betoog over het schijnbaar identieke onderwerp 'sociale ongelijkheid' dat de twee groepen onderzochten. Het object leek gelijk, maar het was in elke groep ingebed in zoveel elementen van de eigen stijl dat onderlinge uitwisseling niet goed kon verlopen.

De centrale vraag in Van Els onderzoek is die naar de wijzen waarop de twee groepen, zoals ze het met Bourdieu uitdrukt, 'hun positie konden innemen in het wetenschappelijke veld'. Hiermee raakt ze een heikel punt. Beide scholen waren voortvarend van start gegaan, trokken veel studenten, en produceerden gedegen werk. Door het wetenschapsbeleid van de jaren tachtig en negentig groeide echter de noodzaak tot concurrentie om financiering en reputatie. En beleidsmakers entten de criteria daarvoor vooral op het sciëntistische model van wetenschap.

Instellingen zoals ZWO/NWO ontwikkelden procedures voor het indienen van onderzoeks aanvragen die dat laatste model tot in de details van de voorgedrukte formulieren tot uitdrukking brachten. Ook voor het algemenere wetenschapsbeleid, onderzoeksvisitaties, en de toelating tot onderzoeksscholen werden voornamelijk sciëntistische maatstaven gehanteerd. Alleen artikelen in buitenlandse tijdschriften golden als serieuze 'output' en vooral coauteurschappen getuigden van wetenschappelijke kwaliteit. Verwijzingen in en naar alleen Engelstalige tijdschriftartikelen werd de maatstaf voor succes.

Wie het volgens deze maatstaven goed deed, kreeg vervolgens ook een *stem* in het beleid. Door hun succes gingen vooral de verklarende sociologen deel uitmaken van de normstellende gremia. Daar droegen zij begrijpelijkerwijs de wetenschapsopvatting verder uit die zij de juiste achtten. Bij de figuratie-sociologen leidde dit alles tot ergernis en wanhoop, die zij, niet minder begrijpelijk, soms onomwonden uitten. Van Els verhaal kan in dit opzicht worden aangevuld met illustratieve citaten. Zo schreef Abraham de Swaan in *NRC Handelsblad* over groepsvorming in de wetenschap die van hogerhand dwingend werd opgelegd: 'Hogerhand vindt dat een mooi gezicht, alles opgedeeld in teams, het hele stelletje compleet, allemaal met een program aan het begin en een verslag aan het eind ... Vreemd genoeg is het streven naar ordening van het wetenschappelijke onderzoek zelf niet op wetenschappelijk onderzoek gebaseerd. Het is het resultaat van een kongsi van ambtenaren en bestuurders met gezaghebbende geleerden die in dat beleid werden bevoordeeld en het op hun beurt met hun wetenschappelijke prestige politiek aanzien verschaffen?' (*NRC Handelsblad*, 2-4-1996). En figuratie-socioloog Christien Brinkgreve noteerde bitter: 'Als je het maar vaak genoeg herhaalt, gaat het een eigen leven leiden en gaan mensen zelf ook geloven dat er twee klassen zijn, de ongekwalificeerden en de gekwalificeerden, wat gaat samenvallen met superieur of top, of weet ik wat voor superlatief

mensen voor zichzelf bedenken. Ik word gek van al die mensen die zichzelf maar top noemen, terwijl ze nog geen zin schrijven die me blijft' (*NRC Handelsblad*, 3-3-1998).

Twee zoenen

Van El zelf voert haar verhaal niet op als een casus met een ruimere zeggingskracht. Maar dat is het zeker wel. Ook in andere vakgebieden, zoals de geneeskunde, psychologie, biologie, en eigenlijk in de wetenschap als geheel, bestaan globaal gesproken de stijlverschillen die Van El zo kleurrijk voor het voetlicht brengt.

Andere wetenschapsonderzoekers hebben dit algemenere thema opgepakt. Zij signaleerden uiteenlopende vormen van objectiviteit in de internationale wetenschapsbeoefening. Een daarvan wordt aangeduid als 'procedurele objectiviteit' oftewel objectiviteit gedefinieerd als het volgen van vastgelegde procedures. Dat type objectiviteit geldt als bestrijdingsmiddel van de negatieve tegenpool 'subjectiviteit'. Een andere vorm is echter 'dialectische objectiviteit'. Daarin wordt juist een actief kennend subject verondersteld dat eigen inzichten tot stand brengt en deze confronteert met die van anderen (Megill 1994; Daston 1992; Daston & Galison 1992). De diverse objectiviteits-opvattingen zijn verbonden met een amalgaam aan specifieke voorkeuren en gewoonten, en markeren dus wat Van El een verschil noemt in wetenschappelijke stijl. Maar auteurs zoals Lorraine Daston, Robert Bannister (1987), Theodore Porter (1995), en Deborah Stone (1997) voegen daar een extra aspect aan toe. Zij laten zien dat verschillende objectiviteitsregimes verbonden zijn met specifieke *maatschappelijke of politieke* regimes. Zo brengen zij de meer omvattende waardepatronen van wetenschappelijke stijlen aan het licht.

Dat onderwerp valt buiten het bestek van het boek van Van El. Men moet ook niet alles willen in een proefschrift. Terwijl promovendi meestal werken binnen de duidelijke kaders van één stijl, moest Van El zich twee denkstijlen eigen maken en werken volgens de derde van het wetenschapsonderzoek. Het is bewonderenswaardig dat zij dat moeilijke karwei tot een goed einde heeft gebracht. Maar het ontbreken van de maatschappelijke aspecten van beide onderzochte stijlen wreekt zich wel in één belangrijk opzicht: haar uiteindelijke aanbevelingen missen daardoor grond.

Uit het stijlbegrip volgt de noodzaak, betoogt ze in het slothoofdstuk, van een veel gedifferentieerder wetenschapsbeleid. Er moeten pluriforme bronnen komen van geld en reputatie. Precies dat blijft na lezing van haar proefschrift nog een vraag. Omdat ze wetenschapsopvattingen niet beschrijft als gecondenseerde stelsels van algemenere waarden, biedt ze geen argumenten tegen degenen die het predikaat 'wetenschap' blijven reserveren voor die ene universeel geldig geachte stijl.

Zo lijkt Van Els laatste stellingname op die van Harmsen indertijd. Ze verkondigt de opvatting dat slechts één geliefde onvoldoende is, maar legt niet uit wat er dan schort aan het goede oude idee van de 'enige ware'. Wat dat aangaat blijft het bij een demonstratieve zoen voor allebei.

Met dank aan Charlotte Schippers voor haar waardevolle suggesties.

Trudy Dehue is hoogleraar Theorie en Geschiedenis van de Psychologie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Besproken boeken:

Carla van El, *Figuraties en Verklaringen. Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*. Amsterdam: Aksant 2002, 234 p. ISBN 90 5260 010 4. Proefschrift, verdedigd op 13 juni 2002 aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Geciteerde literatuur:

Bannister, R., *Sociology and Scientism: The American Quest for Objectivity, 1880-1940*. Chapel Hill, CA: University of North Carolina Press 1987

Daston, L., 'Objectivity and the escape from perspective', *Social Studies of Science*, 22, 1992, 597-618

Daston, L. & P. Galison, 'The image of objectivity', *Representations*, 40, 1992, 81-128

Harmsen, G., *Herfsttijloos (Colchicum Autumnale). Een Levensverhaal*. Nijmegen: SUN 1993

Megill, A., 'Introduction: Four senses of objectivity', in: Megill, ed. *Rethinking Objectivity*. Durham: Duke University Press 1994

Porter, T., *Trust in Numbers. Objectivity in Science and Public Life*. Princeton: Princeton University Press 1995

Stone, D., *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. New York: Norton 1997

Ultee, W., W. Arts & H. Flap, *Sociologie, Vragen, Uitspraken, Bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff 1992

Wilterdink N. & B. van Heerikhuizen, *Samenlevingen. Een Verkenning van het Terrein van de Sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff [1985] 1993